

ביקורת

צמיחתו של מנהיג

יחיעם ויץ

אביבה חלמיש, מאיר יערי, ביוגרפיה קבוצתית: חמישים שנים הראשונות, 1897-1947, עם עובד, תל-אביב, 2009, 408 עמודים.

מאיר יערי היה המנהיג הבולט של השומר הצעיר, הקיבוץ הארצי ומפ"ם (מפלגת הפועלים המאוחדת). הוא עמד בראשם שנים רבות – משנות העשרים של המאה הקודמת ועד ראשית שנות השבעים, כשנאלץ לפרוש מתפקידו כמזכיר הכללי של מפ"ם, בגיל 75. ב-1987 נפטר יערי כשהיה ישיש מופלג, בן תשעים. מדוע סיימה המחברת, אביבה חלמיש, את ספרה ב-1947, כשהיה בן יובל שנים? לטענתה, עומס הסוגיות ושפע החומר שקשור לחייו חייבו 'לחלק את הביוגרפיה לשניים', ונקודת החיתוך בה היא 'חילופי השנים 1947 ו-1948': לאחר החלטת החלוקה, שהתקבלה בעצרת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947, כשהוא הוציא את תנועתו מעולם האידאלים הטהורים והוביל אותה לקרקע הקשה של המציאות – 'נטישת רעיון המדינה הדו-לאומית ולקבלת דין המציאות – הקמת מדינה יהודית בחלק מן הארץ' (עמ' 15). מפ"ם הוקמה מיד לאחר מכן, בינואר 1948. יערי היה השושבין המרכזי של הקמתה, אך לא היחיד. שותפיו החדשים היו דמויות כמו יצחק טבנקין, שפילג את מפא"י ארבע שנים קודם לכן, ו'הדוקטור' – משה סנה שהגיע מה'בורגנים', הציונים הכללים. מבחינתו של יערי, המפלגה החדשה יצרה מציאות פוליטית ונפשית חדשה, שונה מהאווירה האינטימית ששררה בשומר הצעיר. כעבור ארבע חודשים, במאי 1948, הכריז בן-גוריון, יריבו העיקש והגדול, על הקמת המדינה. כל זה הביא לפתיחת פרק חדש בתולדות העם, הארץ ותנועת הפועלים וגם בביוגרפיה של מאיר יערי.

מאיר ואלד נולד ב-1897 בקנצ'ווגה, עיירה קטנה במערב גליציה, וכשהיה בן חצי שנה עברה משפחתו לז'שוב (Rzeszow), עיירה ליד קרקוב שבה גרו כ-7,000 יהודים – יותר

משליש מכלל תושביה. הוא היה הבן השני במשפחה. אחיו הבכור, משה, שהיה מבוגר ממנו בשנתיים, השפיע עליו 'יותר מכל דבר ואדם אחר' (עמ' 20). בבית הספר היסודי לא הצטיין מאיר הקטן בלימודיו ולכן החליט אביו לא לשלוח אותו ללמוד לגימנסיה עיונית, אלא לבית ספר מקצועי. הוא התחיל ללמוד בבית ספר לטכנאים בקרקוב והתגורר כדייר משנה בדירתו של חייט. החיים במקום היו טראומטיים: תנאי מגוריו היו בלתי נסבלים – הפשפים הציקו לו ולא אפשרו לו לישון – והלימודים היו קשים. אביו, ששלח אותו לשם, גאל אותו מהסיט הזה והחזירו לביתו כשהוא נרגש עד דמעות. לפני מותו הספיק אביו לשלוח אליו מכתב חרטה על הפרשה האומללה של הלימודים בקרקוב. הפרשה הזאת ליוותה את יערי שנים רבות. הוא 'הכתיר את הפרק בזיכרונותיו העוסק במסכת יחסם של הוריו כלפיו בכותרת: "איך ולמה טעו בי הורי?"' (עמ' 24).

לאחר שחזר לביתו עמד בהצלחה בבחינות הכניסה לגימנסיה, אך כנראה לא עשה חיל בלימודיו. בשנת הלימודים השלישית קטעה מלחמת עולם הראשונה את לימודיו. מאחר שלא סיים את שנת הלימודים האחרונה בגימנסיה הוא לא היה זכאי לתעודת בגרות, ובסופו של דבר קיבל את התעודה הנכספת רק בזכות התגייסותו לצבא. שאלת החינוך וההשכלה הייתה שאלה טעונה במסכת יחסיו עם הוריו, ובמיוחד עם אחיו משה. משפחתו נהגה לפי המנהג המקובל בקרב משפחות יהודיות במזרח אירופה: להעניק השכלה גבוהה לפחות לבן הבכור. אחיו משה, שהצטיין בגימנסיה בכל המקצועות, המשיך ולמד באוניברסיטה ורכש תואר דוקטור לפילוסופיה, בניגוד לאחיו מאיר, שלא הגיע ללימודים גבוהים. מבחינת מאיר יערי העובדה הזאת הייתה בעייתית ולא קלה. ב-1978, כשהיה בן יותר משמונים ומנהיג עטור תהילה, הוא כתב לאחיו כי 'ההורים, ובמיוחד אבא, עליו השלום, האמין כי אתה לא לבד הבכור, אלא שנוצרת לגדולות, הם לא האמינו כל כך ביכולתי ובעתיד'. העימות והמתח בינו לבין אחיו הבכור באו לידי ביטוי לא רק במקרה הזה.

בימיו בגימנסיה הוא הצטרף לאגודת הצופים 'שומר' בעיר,¹ צעד שנבע מתחושתו שהוא ציוני, תחושה שליוותה אותו מילדותו. ב-1915, כשהיה בן 18, התגייס לצבא של הקיר"ה (הקיסר ירום הודו) מתוך כוונה לשרת בצבא שנה אחת, אך בפועל שירותו היה יותר ארוך – כשלוש שנים (מסוף 1915 ועד תום המלחמה, בשלהי 1918). אחרי שחרורו הוא הגיע לוויה, 'כשמדי הצבא על גופו ובאמתחתו חליפה מן הימים שלפני שירותו הצבאי, שהייתה צרה עליו וזקוקה לניקוי ולתיקון' (עמ' 32). הוא שינה את שמו לשם עברי – יער (בהמשך ישנה אותו ליערי). בעיר שהייתה בירת האימפריה הוא מילא את תפקידו הציבורי הראשון: ראש הקן של השומר הצעיר, תפקיד שמילא כמה חודשים (אוגוסט-דצמבר 1919). בזכות תפקידו נבחר לחבר המועצה הראשית של תנועתו – הוא

1 אגודת 'השומר' התאחדה עם אגודת צעירי ציון. האיחוד הביא להקמת תנועת השומר הצעיר.

היה כאחד מ־21 או 23 חבריה ו'לא הבולט ולא הנודע מביניהם' (עמ' 46). מאיר לא נתפס כאחד ממייסדיה – דמויות כמו אחיו, משה ואלד ואליעזר ריגר² נתפסו כמייסדי התנועה וראשיה. במהלך השנים יערי לא השלים עם היעדרותו מחבורת מייסדיה, ובעזרת כמה 'מכותבי תולדות התנועה ומקבצי תעודותיה וכתביו הוא נטע את שמו באחד ממעמדי הר סיני של התנועה' (שם) – כנס תנועתי שנערכה בטרנבה ויז'נה בגליציה בקיץ 1918.³ הוא ניכס לעצמו את המכתב שנשלח לכנס 'בראש וראשונה ידיים!', שכתב אחיו, משה ואלד. ההטעיה נעשתה בשנות השלושים, אולי בהיסח דעת, ואחר כך ניתנה לו הזדמנות להתנער ממה שיוחס לו בשוגג, כשהמכתב התפרסם שוב בקובץ כתביו הראשון בדרך ארוכה (1947). ההטעיה נחשפה ב־1970 בידי דוד הורוביץ, יריבו המר, שהיה אז נגיד בנק ישראל המהולל. ספרו האוטוביוגרפי של האחרון, האתמול שלי,⁴ גילה את זהותו האמיתית של מחבר המכתב – גילוי שחולל סערה לא קטנה. יערי נאלץ להודות שהוא לא כתב אותו ו'נפרד מהפנינה הזאת בצער, כדי להחזירה בשמחה לבעליה' (עמ' 47). סיפור ההטעיה המביך לא הסתיים בכך. ביוני 1978 הוא קיבל תואר דוקטור לשם כבוד מטעם אוניברסיטת תל-אביב. בדבריו הודגש שהוא עצמו כתב את האיגרת הזו, ועל כך כתבה המחברת:

הנה, נשלם המעגל. האח הצעיר, זה שהופלה לרעה, שנאלץ להספיק את לימודיו בעטיה של המלחמה ובגלל המצוקה הכלכלית של המשפחה, בעוד אחיו הבכור המשיך ללמוד ואף הוכתר בתואר דוקטור בווינה, הנה הוא, הצעיר המקופח, מקבל תואר דוקטור לשם כבוד בתל-אביב, ובאותו מעמד הוא מנכס לעצמו מחדש את הבעלות על החיבור שכתב אחיו הבכור, חיבור שהיה אבן דרך בתולדות התנועה, וכותרתו – לסיסמה מגייסת (עמ' 47-48).

ב־1920, בימי העלייה השלישית, הוא עלה לארץ ישראל. רוב עולי השומר הצעיר היו מרוכזים בשלושה מקומות; אחד בהם היה בית-גן, ליד יבנאל שבגליל התחתון. הוא הגיע למקום וניהל עם החבורה שיחה 'שלבשה לעתים צורה של פולחן וידוי' (עמ' 56). דבריו הותירו רושם עז על השומעים. דוד הורוביץ, שהיה בחבורה זו, כתב כי אפשר היה לחוש ש'רצונו להפנט, להקסים ולהלהיב. לפרקים דמו דבריו לדברי קוסם הנעזר באפקטים פסיכולוגיים' (שם). בעקבות הביקור הצטרף יערי אל החבורה, כנראה בין כסה לעשור תרפ"א (ספטמבר 1920). אחר כך עברה החבורה למקום חדש לא הרחק משם:

2 אליעזר ריגר (1896-1954) היה מחנך בולט. הוא היה ממייסדי בית הספר שלייד האוניברסיטה העברית בירושלים וכיהן כמנהל הכללי של משרד החינוך והתרבות עד מותו.
3 ראו, דוד זית ויוסף שמיר (עורכים), מאיר יערי: דיוקנו של מנהיג כאדם צעיר (1897-1927), גבעת חביבה 1992, עמ' 27.
4 דוד הורוביץ, האתמול שלי, תל-אביב 1970.

ביתניה עילית. בתום יום העבודה התכנסו החברים כדי לקיים שיחות נפש ולערוך וידויים חושפניים, כולל על הדברים הפרטיים והאינטימיים. מעל הווידויים ריחף מתח ארוטי והשאלה המסקרנת היא אם מדובר במתח ארוטי או שיתוף ארוטי. שמועות עסיסיות רחשו על 'שיתוף' זה, ויערי תרם לכך תרומה רצינית. הוא כתב לאנשי התנועה בגולה ש'הקומונה יסודה לא רק בשיתוף כלכלי אלא גם ארוטי. הארוטיקה המשפחתית הקרתנית היא אויב הקומונה' (עמ' 59).

מעמדו של מאיר יערי בביתניה עלה כיוכל שנים אחר כך, עם פרסום האוטוביוגרפיה של הורוביץ. האחרון תיאר את יערי 'כאופן לא מחמיא, בלשון המעטה' (עמ' 62). יערי עצמו הגיב מיד בשלושה מאמרים 'ארוכים, פולמוסיים וכואבים' מעל דפי יומון מפלגתו, על המשמר. היצירה שתרמה יותר מכול לעיצוב התפיסה של ביתניה היא המחזה ליל עשרים, שנכתב בידי יהושע סובול ושהוצג בתיאטרון חיפה ב־1976.

המחברת טוענת כי היריבות בין יערי להורוביץ נבעה משאלת מנהיגות החבורה. לדעתי הייתה שאלה נוספת – שאלת האגו. שני בעלי אגו מפותח כל כך לא יכלו לדור בכפיפה אחת בקרב חבורה מצומצמת במספר. הורוביץ היה אמנם צעיר מיערי בשנתיים, אך נהנה ממעמד ושם עוד בימי גליציה,⁵ והיה למנהיג טבעי של החבורה. כשיערי הגיע למקום התחולל ביניהם מאבק עז על בכורת המנהיגות, כי יערי בא לארץ לא כאלמוני אלא עם הילה של ראשות הקן בווינה. במאבק זה הייתה ידו של יערי על העליונה, והוא הפך למנהיג החבורה ללא עוררין. חלמיש מסבירה זאת: 'היה זה הודות לכישרונו להתוות את העתיד אגב הפניית המבט לקדימה, בעוד הורוביץ נהג בהססנות ובהוסר נחרצות לגבי דרכו שלו, קל וחומר של החבורה כולה ושל כלל בוגרי התנועה' (עמ' 66). באביב נסע הורוביץ לביקור משפחתי באירופה, ויערי נותר ללא מתחרה. במקביל לכיבוש המנהיגות של ביתניה, טיפס יערי למעמד הנציג הבכיר של השומר הצעיר בארץ ישראל. זאת הייתה שאיפתו: 'לתפוס עמדת מנהיגות בתנועה'.

בקיץ 1921 נראה היה כי מעמדו כמנהיג איתן. למרות זאת התחולל משבר עמוק בין ה'דועה' יערי לבין ה'צאן' – חברי החבורה. הם דחו את מנהיגותו והאשימו אותו בניסיון לכפות את דעתו ואת מרותו עליהם. הורוביץ, שחזר מאירופה, התייצב בראש המתנגדים – כנראה בחפץ לב. מערכת היחסים הבעייתית בינו לבין אנשי ביתניה באה לידי ביטוי דרמטי בערב שנערך בשלהי תשרי תרפ"ב (ספטמבר 1921). הוא מכונה בתולדות השומר הצעיר 'ליל השימורים', ואילו יערי כינה אותו בכינוי הרבה יותר טעון: 'ליל ברתולומאוס'. חברים בראשות הורוביץ התכנסו בצריף, ושעות ארוכות הטיחו בו דברים איומים ונוראים כמו 'אנטיכריסט' או 'השטן השחור'. יערי היה המום מן הדברים החמורים ששמע וגם לנוכח העובדה שחברים רבים הקשיבו ושתקו. הייתה לו תחושה

5 הורוביץ נולד ב־1899 בדרוהוביץ שבגליציה המזרחית ועלה לארץ ב־1920, אותה שנה שבה עלה יערי.

מרה שחברים שנחשבו חבריו הטובים לא ניסו כלל להגן עליו מול מה שהיה בעיניו ה'התנפלות' של הורוביץ עליו. באותו לילה נפערה תהום בינו לבין חברי החבורה, ומבחינת יערי הפצע שנפער אז לא הגליד עד יומו האחרון.

תשובתו הייתה כואבת וחד משמעית. הוא החליט לעזוב את ביתניה לאלתר. מאיר ואנדה קארפ, שהייתה בת זוגו ובהמשך רעייתו, צררו את מעט חפציהם ויצאו לפנות בוקר את המקום – לבלי שוב, לחיי נדודים ותלישות. בשלהי 1922 הוא אסף את שבריו כדי לכתוב את מאמרו 'סמלים תלושים', שהתפרסם בהדים, כתב העת הספרותי המרכזי בארץ ישראל של אותם ימים. מטרתו הייתה לחדד את הזהות השומרית הייחודית, שהיטשטשה במהלך העלייה השלישית. המאמר עשה רושם רב והחזיר אותו 'בתודעה הציבור היישובי, ולא רק התנועתי, למעמד הדובר הראשי של השומר הצעיר בארץ ישראל' (עמ' 75). מטרתו הסמויה של יערי הייתה 'להכשיר את הקרקע לשובו של מחברו לעמדת מנהיגות' (שם), אך יותר מזה – עצם כתיבתו מעידה כי היו לו כוחות נפש כדי להתאושש מהמכה הקשה שספג.

בחג השבועות תרפ"ד (יוני 1924) נערכה בבית אלפא פגישה של חברי השומר הצעיר לדון על המבנה החברתי והארגוני של השומר הצעיר בארץ. לדעת חלמיש הפגישה 'שימשה במה לעלייתו של יערי למעמד מנהיג השומרים הארץ' (עמ' 84). היא הייתה שלב בהקמת הקיבוץ הארצי, הארגון הארצי של קיבוצי השומר הצעיר, שמועצת הייסוד שלו נערכה בבת גלים באפריל 1927. יערי לא נבחר באופן פורמלי לראשות התנועה – נבחרה מזכירות בת שישה חברים, שהוא היה אחד מהם – אך למעשה הוא היה למנהיגה המוכר.

חלמיש הדגישה בספרה ארבעה מרכיבים בנוגע למנהיגותו של יערי. ראשית, כי 'יערי טיפס להנהגה של השומר הצעיר גם בדרך האלימינציה' (עמ' 110). חלק מהאישים שהובילו את התנועה בראשיתה, שהיו 'מדריכים בעלי שיעור קומה ואישיות סוחפת כיששכר רייס,⁶ לא עלו לארץ'. חלק גדול מהשומרים שעלו לארץ עזבו את מסגרת התנועה, ובהם 'חברים מרכזיים ואישים בולטים בעלי כישורי הנהגה כמו אליעזר ריגר מגליציה וחיים קרונגולד'⁷ מוורשה, שהיו עשויים להיות מועמדים למנהיגות'. וכך, אפוא, 'יערי נותר ראש לחבורה שרבים מן האריות פרו ממה' (שם).

שנית, בנשמתו היה יערי מדריך יותר מאשר מנהיג פוליטי. הוא לא רצה לראות את השומר הצעיר כמפלגה של ממש והעדיף לראותו כגוף המתמקד בתחומים כמו חינוך והתיישבות. מבחינה זאת היה הברזל משמעותי בינו לבין מנהיגי מפא"י. הם ראו עצמם אחראים לכלל הציבור – הפועלים, היישוב, ההסתדרות הציונית ומאוחר יותר העם היהודי

6 יששכר רייס (1900–1942) היה אחד המדריכים המובילים של הקן בווינה ומדריכה של הקבוצה הידועה בשם 'לילית'. אחר כך היה מנהל הגימנסיה 'תרבות' ברובנו. נספה בשואה.

7 חיים קרונגולד (1893–1966) היה מנהיג השומרים בפולין. למד משפטים והיה עורך דין בולט, שותפו של עורך הדין משה זמורה, לימים הנשיא הראשון של בית המשפט העליון.

כולו – והיו חדורים בתחושה שהם מסוגלים וראויים לעמוד בראשו. יערי ותנועתו לא היו שותפים לתחושת האחריות הכוללת הזאת וגם לא לתאוות השלטון. השומר הצעיר, כהגדרתו של יערי, היה תנועה כיתתית, והוא עצמו בנה את תנועתו מלכתחילה כמשלימה את מפלגת הפועלים הגדולה (עמ' 165). עיקר זה נבע מאופיו. חלמיש טוענת כי הוא פעל כדי לשמור את המסגרת הארגונית של הקיבוץ הארצי מפני שהתאימה לאופי מנהיגותו. יערי ראה במפלגה דבר שלילי, מנוגד, הפוך לאופיו של הקיבוץ שאליו שאפו. מפלגה שמטרתה כיבוש השלטון, וששיטות פעולתה כוללת תעמולה וארגון המונים למהותו של הקיבוץ' (עמ' 166-167).

שלישית, מנהיגותו של יערי כללה יסוד פרגמטי, שמטרתו הייתה למנוע את גלישת תנועתו למחוזות מסוכנים שעלולים לפגוע בה ואף לפרק אותה. הוא היה 'ער לסכנה הרעיונית והארגונית שטמנה לתנועה הדרושה "למתיחת הקו" להזדהות מלאה יותר עם דרכי של המטריאליזם ההיסטורי' (עמ' 181). יערי חשש מהשפעת השמאלנות על המעשה הציוני והחלוצי, והתנגד לטענתם של מרדכי אורנשטיין⁸ ואחרים, כי יש 'סתירה טרגית' בין הציונית לסוציאליזם. הוא הדגיש שוב ושוב כי הפרימט הציוני באידאולוגיה של השומר הצעיר לא עומד בסתירה להגשמת הסוציאליזם. מבחינתו, המאבק ברדיקליות השמאלנית שירת חשש כפול: החשש מהפיכת תנועתו לתנועה שולית שנמצאת רחוק מההסכמה הציונית הרחבה, והחשש מתגובתם של בעלי ההון בארץ ובמיוחד של הפרדסנים, נותני העבודה לחברי הקיבוצים במושבות.

רביעית, ומרכיב זה אין בו להחמיא לאיש ולסגנון מנהיגותו – יערי לא סבל מחנופה, בלשון המעטה. כך, למשל, לקראת ט"ו בשבט נהגו קיבוצים מהקיבוץ הארצי לשלוח לו שי 'והוא – לא זו בלבד שלא ניסה להפסיק את מנהג החנופה, אלא עודד אותו: "מדי שנה [...] מופיע בחדרי במזכירות ארגזכם. אין זה הארגו היחיד". עניין זה קשור לפן נוסף במנהיגותו: 'הוא טיפח גינוני מנהיגות שעל סף פולחן האישיות' (עמ' 306-307). דוגמה בולטת לכך הם ימי ההולדת של 'המנהיג הדגול', שהפכו מאירועים אישיים-משפחתיים לאירועים תנועיים. אחד מהם נחגג ב-1947, במלאת לו חמישים. ספרית הפועלים הוציאה לאור את ספרו בדרך ארוכה, 'בהוצאה מהודרת, על נייר משובח, בכריכת בד מעוטרת במסגרת אדומה, ועל השדרה נדפסו שמו ושם הספר באותיות מוזהבות על רקע אדום' (שם). מדברי הפתיחה בספר עולה תחושה ברורה כי מאיר יערי ותנועתו, השומר הצעיר, הם דבר אחד שאי אפשר להפריד ביניהם.

היבט הקשור לנקודה זו בא לידי ביטוי כאשר 'עמר על משמר כבודו האיש': ב-1947 פנו אליו בבקשה לכתוב לקובץ מאמרים לרגל יובל השבעים של פרופסור מרטין מרדכי בובר. יערי כתב לפונים כי תורת בובר 'הטביעה חותם על התנועה ועיצבה את דמותה

8 מרדכי אורנשטיין (אורן) (1905-1985) היה חבר קיבוץ מזרע ומראשי האגף השמאלי בשומר הצעיר ובמפ"ם. הוא נאסר בצ'כוסלובקיה בשלהי 1951 ונידון ל-15 שנים. ב-1956 שוחרר מכלאו.

בתקופת נעוריה', אך סירב להזמנה. הפונה – פרופסור שמואל הוגו ברגמן, שהיה ידיד ותיק של יערי – פנה אליו כ'נציג העמק שיביא מריח השדה' ולא כ'מדריך פוליטי וציבורי של מפלגה ושל תנועה קיבוצית בישראל'.

כמבוא לספרה כתבה אביבה חלמיש כי היא גדלה בבית מפ"מניקי (אביה המנוח, מרדכי חלמיש, היה מעורכי על המשמר) והייתה חברת השומר הצעיר, 'תנועת הנוער [ש] הייתה מן החוויות המעצבות של חיי, כמובן החיובי' (עמ' 14). היא ניגשה אפוא לכתיבת הביוגרפיה באמפטיה לתנועה הנחקרת וציינה כי 'לא נותר אלא לקוות שכל אלה לא קלקלו את השורה'. התשובה חד משמעית: הביוגרפיה שכתבה היא אמינה, מאוזנת, ממוסמכת ויסודית. חלמיש לא הכתימה את גיבורה, אך גם לא נרתעה משרטוט קווים בעייתיים בחייו ובאופיו וממתיחת ביקורת, כשמצאה זאת לנחוץ, ומיאנה להקל עליו ולפסוח על הצדדים הקשים ואף המגוחכים שבאישיותו. אין בספרה ניתוח אלילים וגם לא עבודת אלילים, אלא ניסיון להבין את המניעים ואת מהותה של דמות שהובילה במשך שנות דור תנועה חשובה ומרתקת.